

BADANIA NAD KULTURĄ I MENTALNOŚCIĄ SPOŁECZEŃSTWA RZECZYPOSPOLITEJ OBOJGA NARODÓW. PERSPEKTYWA PORÓWNAWCZA

Stanisław Roszak

ABSTRACT

The present article treats the manuscript sources as a sort of archive for researches into mentality. It offers an insight into the intellectual heritage of the culture Polish – Lithuanian nobility. Diaries, manuscript books – silva rerum collected news, own notes, excerpts of letters, newspapers etc. At present this kind of private sources can describe a Lost Word of average noblemen. They describe his mental horizons preserving and internalizing system of traditional values and beliefs. Author presented this kind of sources for mentality's researches at the background of similar notes and manuscript sources in Europe, showing dynamic progress of the European culture of manuscripts.

KEY WORDS: mentality, Polish – Lithuanian nobility, intellectual heritage, mental horizons, traditional values, beliefs, European culture.

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiami Abiejų Tautų Respublikos laikų visuomenės mentaliteto tyrimų rezultatai. Šaltiniai – rankraščiai, kita archyvinė medžiaga (dienoraščiai, rankraščiai, pastabos parašėse, laišškai, naujienos laikraščiuose ir kt.). Jie išvalgiai atskleidžia to meto lenkų ir lietuvių aukštuomenės (šlėktos) intelektualinį lygį bei bendrą kultūrinį išprusimą. Ši privati korespondencija šiuo metu leidžia susidaryti gana aiškų ir pakankamai objektyvų paprasto šlėktos „prarastojo pasaulio“ įvykių supratimą bei jų vertinimo kriterijus. Minėtuose aprašuose atsispindi ir to meto aukštuomenės mentaliteto ribos, tikėjimai, viltys bei nusivylimai. Visus minėtus aspektus straipsnio autorius aptaria plačiame analogiškų šaltinių, mus pasiekiančių iš kitų Europos kraštų, kontekste. Jie leidžia susidaryti gana išsamią europietiškosios kultūros bei mentaliteto raidą ir šio proceso dinamiką.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: mentalitetas, lenkų ir lietuvių aukštuomenė, šlėkta, intelektualinė patirtis, mentalinis ribotumas, tradicinės vertybės, tikėjimai, europietiškoji kultūra.

*Dr. Habil. Stanisław Roszak, Nicolaus Copernicus University in Toruń
Faculty of History, Institute of History and Archival Sciences, Department of Modern History
Teatralny square 2a, PL 87-100 Toruń, Poland
E-mail: sr@his.uni.torun.pl*

Badania nad historią kultury od zawsze budziły kontrowersje metodologiczne. Samo pojęcie kultury obejmuje szeroko pojęte dziedzictwo przeszłości – materialne i duchowe i podlega różnym interpretacjom. Tak również pojęcie historii kultury wchodziło w zakres różnych dyscyplin humanistycznych i społecznych.

W XVIII stuleciu w epoce oświecenia uprawianie historii kultury oznaczało wyraźny zwrot historiograficzny – tzn. odejście od historii wielkich bohaterów, władców i ich sławnych czynów i zwrócenie uwagi na społeczeństwo. W wieku XIX dominowały tematy państwa i polityki, a historia kultury pozostawiona została amatorom. Dopiero „Kultura odrodzenia we Włoszech” (1860) Jakuba Burckhardta ukazała nowe możliwości włączenia historii kultury do profesjonalnej historiografii. Burckhardt rozumiał kulturę jako wszelkie wytwory ducha, treść wypełniającą strukturę społeczeństwa i państwa – od wytworów techniki do pojęć abstrakcyjnych. Kulturze, w jego ujęciu, zostały podporządkowane dwa dominujące wcześniej pojęcia – państwa i religii.

Trzeci, najbliższy nam czasowo, przewrót historiograficzny na nowo odkrywający znaczenie historii kultury nastąpił w latach 70-tych XX wieku.

W Niemczech jedną z głównych przyczyn zwrotu w kierunku kultury był kryzys historii społecznej¹. Zajmując się rozwojem klas, warstw, grup, struktur społecznych redukowała ona poznanie historyczne do wymiaru społeczno-ekonomicznego. Pierwszymi oznakami kryzysu było pojawienie się prac tzw. „nowej historii społecznej” z ośrodka w Bielefeld. Książka H. U. Wehlera – *Geschichte als Historische Sozialwissenschaft* (Frankfurt am Main 1973) była swoistym manifestem nowej społecznej nauki². Choć przywrócono w badaniach teoretyczne kategorie Maxa Webera – Społeczeństwo, Ekonomia, Kultura, to w praktyce nadal dominowały analizy zjawisk politycznych, tylko teraz w kontekście społeczno-ekonomicznym. Na marginesie pozostały pytania o praktykę życia codziennego, subiektywne elementy procesu historycznego. Historia kultury rozpatrywana była w kategoriach rozwoju instytucji kulturalnych – szkoły, uniwersytetu, organizacji kulturalnych, kościoła. Poważną słabością tego nurtu było również ograniczenie tematyczne do społeczeństwa industrialnego oraz czasowe – do historii współczesnej. Z krytyki tych słabości zrodziła się nowa historia kultury. Warto podkreślić, iż nowa historia kultury nie jest jakąś nową dyscypliną badań. Wyznacza za to nowe podejście do historii, uwrażliwiając historyka na zaniedbane przez historię społeczną obszary. Richard van Dülmen wskazuje na podstawowe jej cechy (Dülmen 1993:9-15):

1. perspektywa jednostki, działania i postrzegania świata zamiast perspektywy zbiorowej wyznaczonej przez kategorie struktury i koniunktury
2. zerwanie z główną tezą historii społecznej przeciwstawiającej tradycję nowoczesności (tradycja i nowoczesność mogą istnieć obok siebie)
3. odkrycie i badanie subiektywizmu i indywidualizmu (uczuć, emocji).

W historiografii niemieckiej nowa tematyka i metodologia badań określana jest dość często jako antropologia historyczna, a wspólną cechą wielu szkół jest uznanie kultury za siłę napędową historii, obecną w wydarzeniach, doświadczeniach, sposobach działania. Warto zauważyć, iż charakterystyczne dla niemieckiej antropologii kultury jest nadal silne powiązanie z tematyką historii społecznej³.

We Francji pewien zwrot oznaczało wydanie przez Jacquesa Le Goffa i Pierre'a Nora w 1974 r. książki „*Faire de l'histoire*”. Zapoczątkowała ona skierowanie się grupy badaczy ze szkoły „*Annales*” w stronę antropologii. Dzięki doświadczeniom wypracowanym przez historię kwantytatywną (seryjną) spod znaku „*Annales*” przy badaniach cen, produkcji, zjawisk demograficznych historycy wprowadzają podobne metody seryjne do badań uczuć, psychiki zbiorowości, mentalności⁴. Tak powstaje historia mentalności – obejmująca zjawiska seksualności, sposobów życia, rodziny, śmierci, postrzegania świata itd. Dawna ambicja Fernanda Braudela – historii totalnej i integralnej zostaje porzucona na rzecz badania zjawisk ograniczonych w czasie i zróżnicowanych treściowo. George Duby w 1985 r. określa ten stan „zadyszka programu *Annales*”. Pod koniec lat 80-tych pojawiły się głosy krytyki⁵. Z jednej strony François Dosse w książce

¹ Syntetyczne podsumowanie dyskusji metodologicznej w Niemczech ostatnich lat daje: Ulbricht 2003:56-83.

² Genezę niemieckiej antropologii historycznej z podkreśleniem szczególnych wpływów historii społecznej omawia Arnautowa 2004.

³ Świadczą o tym kolejne projekty badawcze i książki. Wychodząc z innych założeń metodologicznych wyraźnie odwołują się do tematyki społeczno-ekonomicznej, por. Trossbach 1997:187-211; Schlubohm 1994; Siegenthaler 1993.

⁴ Por. szerzej Wrzosek 1995.

⁵ Przemiany w obrębie szkoły *Annales* omawia Wiślicz 2004:79-100. W szerszym kontekście przemian francuskiej historii kultury schyłku XX wieku sprawy te przedstawia Poirrier 2004.

„L'Histoire en miettes” (1987) postulował powrót do tradycyjnego ujęcia globalizacyjnego i porzucenie podziału historii na szereg specjalistycznych i oderwanych od siebie dziedzin. Z drugiej strony Marcel Gauchet postulował całkowite odejście od tradycji szkoły „Annales” i podjęcie badań nad jednostką. Krytyce poddano pojęcie mentalności w ujęciu historii seryjnej spod znaku „Annales” – jako kategorii zbiorowych (śmierć, miłość, macierzyństwo, gniew itp.) analizowanych za pomocą powtarzalnych elementów (motywów, praktyk, obiektów) odzwierciedlonych w słowach, rytach, ikonach. W następnych latach pod wpływem krytyki, ale też nowych prądów intelektualnych – amerykańskiego „zwrotu językowego”, angielskiej social-history, włoskiej mikrohistorii, czy niemieckiej Alltagsgeschichte na łamach „Annales” rozpoczął się odwrót od metod kwantytatywnych i tradycyjnej historii mentalności na rzecz dowartościowania jednostki.

Duży wpływ na zwrot w badaniach historii kultury miał tzw. „linguistic turn” (zwrot językowy), jak określa się teorie postmodernistyczne na gruncie amerykańskim. Wprowadzenie do badań historycznych źródeł z zakresu etnologii (słowa, obrazy, instytucje, zachowania) i metod tej dyscypliny wyznaczyło nowy obszar badawczy. Historyk może zatem na podstawie źródeł dociekać w jaki sposób zwykły człowiek nadawał sens światu (za pomocą słów, obrazów, zachowań).

Istotne dla badań nad kulturą były postulaty, iż historia silniej jest związana ze sferą literatury i sztuki niż nauki. Już Hayden White w książce „Metahistory” (1973) dowodził, iż tworzenie całości z faktów historycznych jest działaniem literackim. A zatem opowiadania historyczne są fikcją literacką. To język i jego struktura powinny stać się przedmiotem badań. Język tworzy świat i jest spoiwem łączącym człowieka i świat. Język jednak pełen jest sprzeczności, napięć, dwuznaczności. Tekstom nie mógł więc zostać nadany jeden sens, czego następstwem jest mnogość różnych interpretacji. Nie konstruując jednak żadnej spójnej alternatywy dla tradycyjnej historiografii postmodernizm wyrażał obawy swoich czasów. Wg angielskiego socjologa Barry Smarta jest to:

... kształt naszej egzystencji, egzystencji pełnej wątpliwości, niepewności, niepokoju, które niczym chmury burzowe kłębią się na obrzeżach nowoczesności, przypominając o nieuniknionej cenie, jaką przyjdzie nam zapłacić za wszystkie przywileje związane z nowoczesnością⁶.

W polskiej tradycji badań historii kultury najsilniej zaznaczył się wpływ francuskiej szkoły „Annales”, zwłaszcza w jej wydaniu z lat 70-tych, tzn. badań mentalności. Głównie w ośrodku wrocławskim i krakowskim prowadzono badania nad światem wartości różnych grup społecznych i zawodowych Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku. W staropolskim systemie aksjologicznym znalazły się wartości religijne (Bóg, wiara, święci, sakramenty Kościół), wartości materialne (majątek, urzędy), a także wartości wspólne (dobro wspólne, ojczyzna, Rzeczpospolita) oraz partykularne (rodzina, kariera, edukacja i wychowanie, ojcostwo, macierzyństwo). Główne źródło dostarczające sekwencji elementów budujących świat wartości poszczególnych grup to korespondencja. I tak powstały pionierskie prace Andrzeja Sowy o wartościach wyznaczanych przez ministrów Augusta II (Sowa 1995), Jerzego Ronikiera o wartościach regimentarzy hetmana Adama Sieniawskiego (Hetman Adam Sieniawski... 1992), świecie wartości kobiecych w Rzeczypospolitej w czasach saskich (Popiołek 2003). Inny nurt skupiony wokół Krystyna Matwijowskiego i Bogdana Roka we Wrocławiu rozwija analizę piśmiennictwa geograficznego, encyklopedii, poradników, kalendarzy, wreszcie pamiętnikarstwa dla ukazania staropolskiego

⁶ B. Smart, Postmodernizm, cyt. za R. Stobiecki 2005:11.

obrazu Rzeczypospolitej, Europy i świata oraz sposobów oglądu świata⁷. W Toruniu zapoczątkowano badania nad staropolskim obrazem Rzeczypospolitej w oparciu o popularne medium tego czasu – gazetki rękopiśmienne (Maliszewski 1990).

Sam zajmując się księgami rękopiśmiennymi epoki nowożytnej – księgami *silva rerum* (las rzeczy) rekonstruowałem świat wartości szlacheckich – od pojęć miłości ojczyzny, wiedzy i wolności, po partykularne wartości kariery, rodziny, majątku, wychowania i edukacji dzieci (Roszak 2004). Księgi te tworzone w dworach szlacheckich mają jednak często charakter indywidualnych przekazów, swoistych utworów pisanych przez konkretnego twórcę dla konkretnego odbiorcy. W takiej sytuacji próba tworzenia kategorii zbiorowej – wartości szlacheckich – na podstawie tworzywa sylw może okazać się zawodna. Z drugiej strony ten indywidualny charakter księgi pozwala na potraktowanie jej jako swoistego samoświadectwa, za pomocą którego możemy odtworzyć nie tylko jego wiedzę, ogląd świata, stosunek do rodziny, państwa, wyobrażenia i stereotypy, ale także motywy jego działań. Innymi słowy każda księga to nie tylko pojedynczy element jakiejś zbiorowej kategorii, ale swoisty mikroświat kategorii indywidualnych. Celowo stosuję tu pojęcie samoświadectwo, które jest szersze od autobiografii, czy pamiętnika. Oznacza ono źródło, w którym autor nie tylko wypowiada się bezpośrednio w pierwszej osobie, ale poprzez wybór tematów, układ tekstów czy sposób ich przedstawiania przekazuje nam informacje o sobie (mówimy wówczas o „zatajonym ja”)⁸.

Przykładem takiego samoświadectwa jest księga rękopiśmienna zachowana w bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie⁹. Autor, szlachcic znany jedynie z inicjałów I. I. S. pozostawił zbiór wiadomości, odpisów z zakresu historii, geografii przeznaczając je dla synów (ukończył dzieło w 1759 r.). Księga ma więc charakter księgi domowej, sylwy zawierającej różnorodne tematycznie i formalnie teksty, choć z uwagi na systematyczne i uporządkowane zapisy przypomina rodzaj encyklopedii. Analizując „Skarbiec rozmaitych sciencyi”, bo taką nazwę nadał księdze autor, możemy ustalić obiektywną wiedzę historyczną i geograficzną szlachcica, odtworzyć świat jego wyobrażeń o świecie. Będzie to warstwa przekazu zewnętrznego, czyli co mówi o autorze zbiór zebranych tekstów („milczące ja”).

Odnajdujemy tu jasną koncepcję encyklopedyczną wykraczającą poza dotychczas znane księgi sylwiczne i narzucającą czytelnikowi tok lektury. Porządkowanie wiedzy odbywało się wg układu alfabetycznego, w ramach ogólnego podziału na sześć problemowych części:

- Ciekawości starożytne i nowotne
- Rzeczpospolita Polska z prowincjami do niej inkorporowanemi
- Gazety jerozolimskie
- Wiara bez wiary (Remanenta dawnego bałwochwalstwa)
- Opinia starodawnego poety alias fabuły poetyckie Owidiusza
- Emblemata i symbola X Chmielowskiego.

⁷ Świadectwem różnorodności kierunków badawczych i inspiracji płynących z tego ośrodka może być: Staropolski ogląd... 2004.

⁸ W dyskusji nad definicją i rolą tzw. samoświadectw i ego-dokumentów por. Peters 1993:235-249; 1996:178-179; Schulze 344-345.

⁹ Wilno, Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk (dalej BLAN), sygn. F. 17-41: Skarbiec rozmaitych sciencyi splendorami z kilkuletniej pracy i starania I.I.S. dla własnych synów podjętego zebranymi ubogacony na sześć różnych części dywidowany a oraz osobami poważnemi wielu allegowanych autorów przyozdobiony Roku Pańskiego 1759.

Dobór tematów, jak i sama koncepcja układu treści świadczy o dojrzałym twórcy, panującym nad zebrany materiał i potrafiącym sprawnie konstruować zaplanowane wcześniej dzieło. Sam szczegółowo opisuje też metodę zbierania materiałów w magnackich i zakonnych bibliotekach oraz wyboru „essentialów”:

Chcąc jednak i tych z racji pomienionej upośledzonych w wiadomości ukontentować antiqitas wynalazła sposób, iż pobudziła wielu poważnych autorów, którzy [...] obszernym określiwszy piórem, one posteritati przez typografie in lucem w niezliczonych tomach podali. Lecz że zazdrosna vetustas i tę autorów dawnych późniejszym wiekom wynajdzioną pamiątkę tak wyniszczyła, że jej i za pieniądze kupić trudno, ledwie gdzie po porządnych pańskich albo zakonnych księgę dawnych sciencji znajdzie bibliotekach, wszakże do kommunikacji nie każdemu powolną. Dlatego ja wspomnianym powyżej pobudzony przykładem chcąc przynajmniej moich własnych [...] ukontentować potomków (ponieważ dla wszystkich pospolicie na ekspens typografii nie wystarczy) tę na się przyjąłem onus, iż niektóre starożytności z wielu, których tylko gdzie sposobem pożyczanym dopaść mogłem, wynotowaawszy autorów w ten tu brevissime indukowałem Skarbiec, same tylko wypisując essentialia...¹⁰.

O wyrobieniu encyklopedycznym szlachcica świadczy też rodzaj bibliografii, zestawienie autorów, z których zaczerpnął informacje do swojego „Skarbca”:

- Władysław Łubieński, Świat we wszystkich swoich częściach większych i mniejszych,
- Benedykt Chmielowski, Nowe Ateny,
- Jan Poszakowski, Kalendarze,
- Jan Antoni Niegowiecki, Astrologia¹¹,
- Adam Szczepan Jagielski, Astrologia¹²,
- Mikołaj Sander, Historia o schizmie Angielskiego Państwa (Sandomierz 1748),
- Ludwik Maimburg, Historia o krucjatach,
- Maciej Strykowski – Kronika,
- Georg Cnapius, Thesaurus polono-latino-graecus,
- Quintus Curtius Rufus, Historia o dziejach Aleksandra Wielkiego,
- Anzelm Bernardyn, Peregrynacja opisanie Ziemi Świętej Betleem i Jerozolimy (Supraśl 1725).

Bardzo wyraźnie przemawia także sam autor („ja staję w centrum przekazu”), w kwestii motywów napisania księgi. Co ważne nie są to jedynie znane z innych ksiąg retoryczne zwroty – „ad posteritatem”, „sukcesorom moim”, „ad subsidium memoriae”. Szlachcic daje pełny wykład, wręcz drobiazgową analizę czynników, które skłoniły go do opracowania „Skarbca”.

Po pierwsze deklaruje troskę o zapewnienie dostępu do wiedzy także ubogim przedstawicielom stanu szlacheckiego, co gwarantuje realizację zasady równości szlacheckiej:

Wiedząc o tym dobrze, że jeżeli gdzie w politycznych, cudzoziemskich narodach osobliwości różne obserwujących kontentuje rzeczy wiadomości, tedy tym więcej w naszym polskim od kilkudziesiąt wieków wolnością zaszczycającym się a ustawicznie prawie w erudycjach i naukach, ile szlacheckiego stanu młodzi, coraz to z większą pilnością polerującym się narodzie potrzebna jest rozmaitych ciekawości relacja. Dla tych albowiem nabycia wyższego stanu polscy patriotae

¹⁰ BLAN, sygn. F. 17-41:wstęp.

¹¹ Jeden z kalendarzy astrologicznych wydawanych w Krakowie w latach pięćdziesiątych przez Jakuba Franciszka Niegowieckiego, nie zaś jak podaje autor przez Jana Antoniego, por. Janik 2003:332.

¹² Jeden z kalendarzy Adama Szczepana Jagielskiego wydawanych w Krakowie w latach pięćdziesiątych, por. Janik 2003:332.

jedni odważnie na wszelkie niebezpieczeństwa azardują się, zdrowia i fortuny nie oszczędzając, cudze zagraniczne i odległe zwykli wizytować kraje. Drudzy zaś aczkolwiek in nobilitate pierwszym są pares i którym na ochocie w aplikacji nie schodzi, w fortunie jednak upośledzeni nie mogą na koszt w zagranicznych państwach dla peregrynacji i tamecznej rezydencji dostarczyć expensu, w domowych ojczyzny własnej kątach, jakby sub detentione szlachetne swoje nolentes volentes więzić muszą subiecta¹³.

Słowa o równości stanu szlacheckiego i potrzebie jednakowej edukacji stają się zrozumiałe, kiedy autor wyraźnie wskazuje, iż jego księga ma być rodzajem rekompensaty dla synów, którym nie zostawia wielkiego majątku, a w zamian daje księgę mądrości.

Analiza księgi z 1759 r. wskazuje na możliwości, jakie stwarzają badania nad tzw. samoświadectwami. Wcześniej pojęcie to odnosiło się jedynie do utworów literackich – kronik, pamiętników, listów, opisów podróży. Nie każdy gatunek literacki jest samoświadectwem, z kolei wiele samoświadectw nie ma charakteru gatunku literackiego.

Zwrot w kierunku antropologii historycznej spowodował odkrycie nowych źródeł, dotąd lekceważonych. Winfried Schulze rozszerza pojęcie źródeł autobiograficznych, nadając im miano ego-dokumentów (pojęcie to po raz pierwszy wprowadził holenderski historyk Jacob Presser w 1958 r.). Wg tego badacza źródła autobiograficzne to wszelkie świadectwa, w których człowiek pisze o sobie – czy to bezpośrednio i z własnej woli, czy to pośrednio w sposób wymuszony przez okoliczności. Tak więc obok klasycznych samoświadectw, jak dzienniki, pamiętniki, wywiady, listy, opisy podróży) dla badań mentalności jednostek Schulze włącza księgi rachunkowe i kupieckie, wizytacje, protokoły przesłuchań, zeznania, testamenty, skargi, pozwy, wnioski itp.). Wydaje się, iż nowe spojrzenie na źródła, znane, ale dotąd lekceważone w klasycznej historiografii politycznej czy nawet w tradycyjnych badaniach mentalności zbiorowej pozwoli odkryć mikrokosmos człowieka epoki nowożytnej.

Korzystając z doświadczeń włoskiej mikrohistorii można uznać, iż nie zmiana źródeł, ale zmiana ustawienia obiektywu, za pomocą którego dokonujemy obserwacji może przynieść nową jakość obrazu.

References

- ARNAUTOWA, J. Między „obszyczystwom” i „kulturoj”: o niektórych osobiennosciach istoriczeskoj antropologii w Giermanii. In *Odyseus*, 2004.
- BEDNAREK, B. *Pojmowanie kultury i jej historii we współczesnych syntezach dziejów kultury polskiej*. Wrocław, 1995.
- DÜLMEN R. van. Historia kultury dzisiaj. Problemy i zadania. In *Studia z dziejów kultury i mentalności czasów nowożytnych*. Pod red. K. Matwijowskiego i B. Roka. Wrocław, 1993.
- Hetman Adam Sieniawski i jego regimentarze. In *Studium z historii mentalności szlachty polskiej 1706-1725*. Kraków, 1992.
- JANIK, M. *Polskie kalendarze astrologiczne epoki saskiej*. Warszawa, 2003.
- MALISZEWSKI, K. Obraz świata i Rzeczypospolitej w polskich gazetach rękopiśmiennych z okresu późnego baroku. In *Studium z dziejów kształtowania się i rozpowszechniania sarmackich stereotypów wiedzy i informacji o „theatrum mundi”*. Toruń, 1990.
- PETERS, J. Wegweiser zum Innenleben? Möglichkeiten und Grenzen der Untersuchung populärer Selbstzeugnisse der Frühen Neuzeit. In *Historische Anthropologie. Kultur-Gesellschaft-Alltag*, 1993, z. 1.
- PETERS, J. Zur Auskunftsfähigkeit von Selbstsichtzeugnissen schreibender Bauern. In *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Pod red. W. Schulze. Berlin, 1996.
- POIRRIER, P. *Les enjeux de l'histoire culturelle*. Edition du Seuil, 2004.
- POPIOŁEK, B. Kobiety świat w czasach Augusta II. *Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*. Kraków, 2003.

¹³ Ibidem, Motivum względem pierwszej części.

- ROSZAK, S. Archiwa sarmackiej pamięci. In *Funkcje i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku*. Toruń, 2004.
- SCHLUBOHM, J. *Lebenläufe, Familien, Hofe. Die Bauern und Heuersleute des osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit 1650-1860*. Göttingen, 1994.
- SCHULZE, W. Schlussbemerkungen zur Konferenz über „Ego-Dokumente”. In *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Pod red. W. Schulze. Berlin, 1996.
- SIEGENTHALER, H. Regelvertrauen, Prosperität und Krisen. In *Die Ungleichmassigkeit wirtschaftlicher und sozialer Entwicklung als Ergebnis individuellen Handels und sozialen Lernens*. Tübingen, 1993.
- Skarbiec rozmaitych sciencyi splendorami z kilkuletniej pracy i starania I.I.S. dla własnych synów podjętego zebrany ubogacony na sześć różnych części dywidowany a oraz osobami poważnemi wielu allegowanych autorów przyzodbiony Roku Pańskiego 1759*.
- SOWA, A. *Świat ministrów Augusta II. Wartości i poglądy funkcjonujące w kręgu ministrów Rzeczypospolitej w latach 1702-1728*. Kraków, 1995.
- Staropolski ogląd świata*. Pod red. B. Roka i F. Wolańskiego. Wrocław, 2004.
- STOBIECKI, R. Historiografia na przełomie XX i XXI wieku. Krajobraz po bitwie. In *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Historycznego*. Toruń, 2005.
- TROSSBACH, W. Historische Anthropologie und frühneuzeitliche Agrargeschichte deutscher Territorien. Anmerkungen und Methoden. In *Historische Anthropologie*, 1997, no. 5.
- ULBRICHT, O. Neue Kulturgeschichte, Historische Anthropologie. In *Fischer Lexicon Geschichte*. Pod red. R. van Dülmena. Frankfurt am Main, 2003.
- WIŚLICZ, T. Szkoła „Annales” wobec wyzwań schyłku XX wieku. Krytyka i próby reform. In *Kwartalnik Historyczny*, 2004, no. 112, z. 2.
- WRZOSEK, W. *Historia-kultura-metafora. Powstanie nieklasycznej historiografii*. Wrocław, 1995.

THE RESEARCHES INTO MENTALITY OF NOBLE SOCIETY POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH. THE COMPARATIVE PERSPECTIVE

Stanisław Roszak

Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Summary

Due to the weakness of Court life models, lack of opinion-forming institutions and poor literary production, XVII and XVIII- th century Polish- Lithuanian Commonwealth witnessed a tendency quite different from those evidenced in Western Europe, namely a prolific expansion of popular culture forms. In the unique conditions of decentralised state popular culture sometimes functioned as a substitute of official institutions, f.e. in the sphere of recording the nation's history, promoting education models or accumulating political knowledge.

The present article treats the manuscript sources as a sort of archive for researches into mentality. It offers an insight into the intellectual heritage of the culture polish – lithuanian nobility.

Diaries, manuscript books – silva rerum collected news, own notes, excerpts of letters, newspapers etc. At present this kind of private sources can describe a Lost Word of average noblemen. They describe his mental horizons preserving and internalizing system of traditional values and beliefs.

Author presented this kind of sources for mentality's researches at the background of similar notes and manuscript sources in Europe, showing dynamic progress of the european culture of manuscripts.

Gauta 2006 m. spalio mėn.